

STRUCTURA SILOGISTICĂ A CUNOAȘTERII ȘI NON-CONTRADICȚIA

VICTOR EMANUEL GICA

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Syllogistic Structure of Knowledge and Non-Contradiction. The paper highlights the main features of non-contradiction, as depicted in Aristotelian syllogistic framework, in an attempt to establish the nature of the relation that binds Aristotelian logics and his ontology. J. Łukasiewicz’ understanding of the subject matter stands as a good case for showing how the original meaning of the formal nature of Aristotelian logic can be misrepresented. An original point of view over the Aristotelian formalism which rigorously tries to preserve the initial scope and the particularities of the classical-logical forms of thinking – as a direct application to the significance of Aristotelian syllogism – can be found in the work of Al. Surdu, *Teoria formelor logico-clasice* [*The Theory of Classical Logical Forms*].

Keywords: Aristotle, syllogism, non-contradiction, J. Łukasiewicz, Al. Surdu, theory of classical logical forms.

INTERPRETĂRI ALE SILOGISMULUI ARISTOTELIC

În prezentarea ideii de noncontradicție la Aristotel, structurarea expunerii ar trebui să respecte trei niveluri, urmărind, pe rând: **a.** aspectul categorial; **b.** aspectul judicativ; **c.** aspectul silogistic. În continuare, ne vom concentra asupra nivelului silogisticii aristotelice, din perspectiva locului și rolului pe care aceasta îl ocupă în cadrul cunoașterii.

Ca și în ipostazele **a.** și **b.**, în care ideea de noncontradicție este redată în cadrul nivelurilor categorial și judicativ, trebuie să reținem în cazul **c.** raportul special dintre logica aristotelică și ontologia sa. *Logica aristotelică este o logică ontologică.* După cum notează A. Dumitriu, logica aristotelică se ocupă de inteligibilele în act și nu de materia în care ele se încorporează, și care, atât timp cât nu este actualizată de inteligibil, nu are decât o existență potențială. Astfel că, spune Dumitriu, „logica lui Aristotel lipsită de ontologie sau de forma-idee nu este logica lui Aristotel”¹. De altfel, distincția dintre cercetările strict logice și cele pe alte teme nu pare să fi fost riguros respectată în strângerea laolaltă a lucrărilor care alcătuiesc *Organonul*. Doctrina *Categoriilor*, de pildă, este indiscutabil interpretabilă din perspectivă ontologică.

¹ A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, Editura Tehnică, București, 1993, p. 193.

Totodată, dintr-un alt punct de vedere, trebuie subliniat caracterul *formal* al logicii aristotelice, care, după cum menționează același A. Dumitriu, a suferit de-a lungul istoriei logicii o distorsionare și chiar o pierdere a sensului său original. Pornind de la ideea că logica studiază formele gândirii, independent de materia la care ele se aplică, modificarea sensului aristotelic a atributului formal urmat ca tendință de golirea de orice conținut a formelor pe care logica le studiază. În acest sens, logicianul român subliniază că logica formală aristotelică nu are ca obiect de studiu forme vide, golite de orice conținut, dimpotrivă „ele sunt cele mai pline de conținut deoarece cuprind esența tuturor lucrurilor”.

Știința aristotelică este una a universalului, iar locul și rolul special logicii raportat la cadrul general al tabloului științelor ține, în mod fundamental am putea spune, și de caracterul formal al acesteia. În timp ce științele particulare își stabilesc relațiile lor generale pornind de la lucruri, logica pornește de la concepte și instituie relații între acestea și nu între lucruri. Obiectele gândirii însă nu sunt golite în sens absolut de orice conținut. În realitatea lor ideală, acestea se prezintă ca forme care se realizează între indivizii aparținând aceluiași gen. Astfel că, așa cum notează și A. Dumitriu, în caracterul formal al logicii aristotelice se regăsește o dublă ipostaziere a semnificației: pe de o parte, obiectul logicii îl constituie formele inteligibile ale lucrurilor, și nu lucrurile, și, pe de altă parte, aceasta face abstracție de materia individualizantă în care ideea se încorporează².

De-a lungul vremii, semnificația ideii de logică formală avea să piardă treptat sensul aristotelic. Diferite încercări de a surprinde acest specific al caracterului formal aristotelic au avut fie tendința de a nega pur și simplu acest caracter formal, fie au suprapus peste logica *Organonului* un formalism nearistotelic. Începută încă din Evul Mediu, tendința de alterare a sensului formalismului aristotelic a continuat până în zilele noastre, când, menționează A. Dumitriu, „logicienii contemporani, acordând lui Aristotel paternitatea logicii formale, îi atribuie o serie de idei care sunt ale lor proprii și nu se pot regăsi nicicum la Aristotel”³. Sunt indicate ca semnificative în acest sens pozițiile lui J. Łukasiewicz sau H. Scholz.

J. Łukasiewicz, referindu-se la ceea ce numește „adevărata formă a silogismului aristotelic”, consideră că „pentru a obține un silogism în sfera logicii pure trebuie să îndepărtăm din silogism ceea ce poate fi numit materia lui, păstrându-i numai forma. Acest lucru a fost făcut de Aristotel, care a introdus litere în locul subiectelor concrete și al predicatelor”⁴. Logicianul polonez își ilustrează considerațiile pornind de la un exemplu clasic de silogism pe care îl consideră un exemplu neautentic, urmând să-l supună la transformări succesive, pentru a ajunge, pas cu pas, la ceea ce numește „silogismul autentic aristotelic”:

² *Ibidem*, p. 192.

³ *Ibidem*, p. 193.

⁴ J. Łukasiewicz, *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*, ed. I, Oxford, 1951, p. 2.

- (1) Toți oamenii sunt muritori,
Socrate este om,
Prin urmare, Socrate este muritor.

Întrucât premisa majoră a silogismului de mai sus are ca subiect un termen singular, aceasta este, ca atare, o propoziție singulară. Or, Aristotel nu introduce termenii și propozițiile singulare în cadrul silogisticii, astfel că, J. Łukasiewicz propune un al doilea exemplu de silogism, în care premisa singulară este înlocuită cu o propoziție universală, ca fiind unul mai apropiat de silogismul aristotelic:

- (2) Toți oamenii sunt muritori,
Toți grecii sunt oameni,
Prin urmare, grecii sunt muritori.

Cu aceasta însă nu se ajunge la forma proprie aristotelică a silogismului, deoarece, spune J. Łukasiewicz, semnul caracteristic al inferenței este „prin urmare” („therefore” în limba engleză, respectiv ἄρα în limba greacă). Niciun silogism nu este formulat de către Aristotel în primul rând ca o inferență, însă toate implicațiile conțin conjuncția premiselor ca antecedent și concluzia ca secvent. O a treia formulare a silogismului va fi exprimată în forma implicației ca fiind un exemplu în termeni moderni ai silogismului aristotelic:

- (3) Dacă toți oamenii sunt muritori
și toți grecii sunt oameni,
atunci toți grecii sunt muritori.

Łukasiewicz admite că un astfel de exemplu nu se regăsește în opera lui Aristotel, cel puțin în *Analiticile prime*. Cu toate acestea, logicianul polonez indică unele pasaje din *Analiticile secunde*, pornind de la care consideră că s-ar putea obține exemple de astfel de silogisme.

Exemplul său este formulat pornind de la un pasaj din *Analiticile secunde*, în care Aristotel, discutând despre raportul dintre cauză și efect din perspectiva posibilității consecinței de la cauză la efect și de la efect la cauză, se întreabă dacă trebuie să fie dată și cauza atunci când este dat efectul. Aristotel folosește aici ca exemple: căderea frunzelor din cauză că sunt late și eclipsa Lunii cauzată de interpunerea Pământului, considerând că, de exemplu, dacă frunzele cad trebuie să fie dată și cauza căderii lor, respectiv faptul că frunzele sunt late, iar „dacă aceste cauze nu sunt prezente, trebuie să fie cauză altceva, iar dacă această cauză este prezentă, trebuie să fie dat și efectul”⁵. Explicația lui Aristotel se bazează identificarea cauzei cu termenul mediu în cadrul unei scheme de raționare bazată pe relații de

⁵ *Analiticile secunde*, II, 16, în Aristotel, *Organon III*, trad. M. Florian, Editura Academiei R.P.R., București, 1961.

apartenență, în care „căderea frunzelor” este notată cu A , „frunze late” cu B , respectiv „vița de vie” cu C :

Dacă A aparține lui B , căci toate plantele cu frunză lată pierd frunzele, și dacă B aparține lui C , căci vița de vie are frunze late, atunci A aparține lui C , și deci orice vița de vie va pierde frunzele. Cauza B este termenul mediu⁶.

Exemplul lui Aristotel în contextul dat, menționat mai sus, este utilizat de Łukasiewicz pentru o a patra formulare a silogismului:

- (4) Dacă toate plantele cu frunze late sunt cu frunze căzătoare,
și vița de vie este plantă cu frunze late,
atunci vița de vie este cu frunze căzătoare⁷.

Toate aceste silogisme, aristotelice sau nu, sunt, subliniază logicianului polonez, „numai exemple pentru unele forme logice”, care însă, întrucât conțin temeni ca „om” sau „vița de vie”, nu aparțin logicii în sens strict. Logica nu este o știință despre oameni sau plante, spune logicianul polonez, ci pur și simplu se aplică acestora ca și oricăror alte obiecte. Înlocuind cu litere termenii concreți ai propozițiilor și păstrând exprimarea în forma implicației, obținem a cincea exprimare a silogismului, mult mai apropiată de ceea ce Łukasiewicz consideră a fi exprimarea autentică a silogismului:

- (5) Dacă toți B sunt A ,
și toți C sunt B ,
atunci toți C sunt A .

Chiar dacă diferă ca stil de silogismul aristotelic autentic, această formulare ar fi de fapt una din „teoremele logice” inventate de Aristotel. În formularea silogismelor cu ajutorul literelor, spune Łukasiewicz, Aristotel plasează întotdeauna predicatul pe primul loc și subiectul pe locul doi; el nu spune „Toți A sunt B ”, ci „ A este predicat despre toți B ” sau „ A aparține tuturor B ”. Utilizând acest tip de exprimare pentru formularea de mai înainte, s-ar obține, după Łukasiewicz, o traducere exactă a celui mai important mod silogistic, respectiv modul *Barbara*:

- (6) Dacă toți B sunt A ,
și toți C sunt B ,
atunci toți C sunt A .

⁶ *Ibidem*.

⁷ În formularea în limba engleză, termenul „vița de vie” apare precedat de cuantorul „toți” („all”) pe care nu l-am redat în limba română fiind subînțeles de formularea prin articolul hotărât a termenului.

În lucrarea citată, Łukasiewicz continuă cu detalierea tuturor celor cinci pași prin care transformă succesiv formularea silogismului din propria sa perspectivă. Fără a adera la poziția pe care acesta o susține, reținem pentru expunerea de față faptul că acest mecanism este, prin concluzia sa, unul semnificativ pentru interpretarea formalismului logicii aristotelice prin prisma altor perspective decât aristotelică. Se remarcă în cazul de față o forțare a interpretării: pe de o parte, schema de inferență a silogismului aristotelic transpusă în schema modernă a implicației, și pe de altă parte, termenii sunt interpretați din perspectiva asupra predicției.

O interpretare originală a formalismului aristotelic, și care încearcă totodată să păstreze cu rigoare toate particularitățile logico-clasice ale formelor gândirii, se regăsește în lucrarea lui Alexandru Surdu, *Teoria formelor logico-clasice*. Reprezentând o selecție din multitudinea de studii ale filosofului român, lucrarea se concentrează asupra problemelor fundamentale ale logicii clasice: teoria noțiunii, teoria judecării și teoria silogismului. Specificul acestor studii constă în referirile permanente la logica lui Aristotel, la sursele eleate și platonice ale acesteia, la comentariile grecești, latine și moderne ale logicii lui Aristotel și la interpretările lor cu mijloacele formalismului simbolic al logicii matematice.

Referitor la lucrarea mai sus-menționată a lui J. Łukasiewicz, Al. Surdu consideră că adevăratul scop al acesteia nu a fost de a da o interpretare fidelă a textului aristotelic, așa cum pretinde autorul polonez, ci de a soluționa dificultățile pe care le ridicase interpretarea logico-matematică a silogisticii în genere, astfel că, nu este de mirare faptul că Łukasiewicz începe prin a infirma silogistica tradițională susținând o așa-numită „silogistică aristotelică”. Spre deosebire prima, această silogistică, pe de o parte, ar conține conectivele propoziționale (conjuncția și implicația) și, pe de altă parte, cum s-a putut remarca din prezentarea exemplului de mai sus, nu ar conține termenii singulari. Pe lângă aceste două deosebiri, interpretarea logicianului polonez presupune ca necesară utilizarea „functorilor silogistici”⁸.

Lăsând deoparte pentru moment implicațiile acestui gen de interpretare a silogismului aristotelic, este de remarcat faptul că, în studiul citat, Al. Surdu, menționând că una dintre problemele cele mai importante pe care le ridică definiția silogismului este și traducerea ei în limbile moderne, pornește de la redarea definițiilor silogismului așa cum apar ele în lucrările lui Aristotel. Astfel că o interpretare corectă a silogismului aristotelic trebuie să țină seamă de răspunsul la întrebarea pe care Aristotel o pune încă din primele rânduri din *Analiticele prime*, „τί ἐστι συλλογισμός” (ce este silogismul?), răspunsul regăsindu-se în celebra definiție a silogismului:

συλλογισμός δὲ ἐστὶ λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι⁹.

⁸ Al. Surdu, *Definiția aristotelică a silogismului*, în *Teoria formelor logico-clasice*, Editura Tehnică, București, 2008, p. 172.

⁹ *Analiticele prime*, I, 1, 246, 18–20, în Aristotel, *Organon III*, trad. M. Florian, Editura Academiei R.P.R., București, 1961.

Urmărind verificarea corectitudinii pentru diferite traduceri ale definiției aristotelice a silogismului, înregistrate de-a lungul timpului și considerate semnificative, atât din punct de vedere lingvistic, cât și din perspectiva semnificației logico-filosofice, Al. Surdu constată că, deși toate traducerile analizate respectă mai mult sau mai puțin fidel textul original, niciuna nu poate fi considerată perfectă. De exemplu, traducerea lui J. Tricot: „Le syllogisme est un discours dans lequel, certaines choses étant posées, quelque chose d'autre que ces données en résulte nécessairement par le seul fait de ces données”, ar ridica probleme în cazul traducerii unor termeni, cum sunt: λόγος („discours”), τινῶν („certaines choses”), κειμένον („résulte”).

Astfel de dificultăți apar și în cazul traducerii în limba latină, ceea ce a și determinat existența a numeroase variante latine. Dintre acestea, filosoful român analizează patru dintre variantele cele mai cunoscute aparținând lui *Boethius*¹⁰. Redăm mai jos două dintre aceste variante:

Syllogismus autem est oratio in qua positus quibusdam aliud quid ab his quae posita sunt ex necessitate accidit eo quod haec sint¹¹. (*Translatio Boethii Recensio Florentina*)

Syllogismus vero est oratio in qua positus aliquibus quid a positis ex necessitate consequitur ex ipsis esse¹². (*Translatio Boethii Recensio Carnutensis*)

În cazul lui J. Tricot, arată Al. Surdu, traducerea lui τινῶν prin „certaines choses” nu ar fi una total greșită, căci ar putea fi susținută prin texte aristotelice, cum ar fi cel al *Retoricii*, unde în loc de τινῶν apare τινῶν ὄντων. Întrucât aceasta nu corespunde însă întru totul definiției din *Analiticile prime*¹³, este vorba de o traducere inexactă și, ca atare, corespunde doar parțial definiției în cauză. Analizând comparativ cu textul grec atât traducerile în limba latină, cât și pe cea corespunzătoare din limba franceză, Al. Surdu ajunge la concluzia că, deși sunt cele mai apropiate de textul grec, traducerile latine conțin la rândul lor câteva dificultăți de interpretare, legate de: (1) termenul συλλογισμός = syllogismus ratiocinator; (2) λόγος = ratio, oratio; τινῶν = genitivul plural al termenului german *etwas* = quibusdam; (3) ἕτερόν τι = un alt *etwas*; (4) κειμένον = identificat adesea cu τεθέντων, tradus în latină prin concedo; (5) συμβαίνει, care are cele mai multe interpretări și care, după Al. Surdu, se dovedește a fi un cuvânt-cheie în traducerea definiției¹⁴.

Considerând că problema traducerii definiției aristotelice a silogismului nu este numai una de nivel filologic, Al. Surdu propune compararea celor patru variante aristotelice ale acestei definiții așa cum apar ele în lucrările lui Aristotel.

¹⁰ Al. Surdu, *op. cit.*, p. 175.

¹¹ L.M. Pauello, *Aristoteles Latinus*, III, 1–4, Paris, 1962, p. 6, apud Al. Surdu, *op. cit.*, p. 175.

¹² *Aristoteles Latinus*, p. 143, apud Al. Surdu, *op. cit.*, p. 176.

¹³ Aristotel, *Retorica*, I, 2, 1356b, 15.

¹⁴ Al. Surdu, *op. cit.*, p. 178.

Este vorba definițiile silogismului din *Analiticile prime*, *Topica*, *Respingerile sofistice* și *Retorica*, pe care le redăm mai jos după textele în limba greacă utilizate de Al. Surdu:

(1) συλλογισμός δέ ἐστὶ λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι¹⁵.
[Silogismul este o vorbire în care, dacă ceva a fost dat, altceva decât datul urmează cu necesitate din ceea ce a fost dat]¹⁶.

(2) Ἔστι δὴ συλλογισμός λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ τῶν κειμένων¹⁷.
[Raționamentul este o vorbire, în care din anumite lucruri date rezultă cu necesitate altceva, pe temeiul celor date]¹⁸.

(3) ὁ μὲν γὰρ συλλογισμός ἐκ τινῶν ἐστὶ τεθέντων ὥστε λέγειν ἕτερόν τι ἐξ ἀνάγκης τῶν κειμένων διὰ τῶν κειμένων¹⁹.
[Raționamentul, date fiind anumite premise, trage cu necesitate o concluzie, alta decât premisele din chiar aceste premise]

(4) τὸ δὲ τινῶν ὄντων ἕτερόν τι διὰ ταῦτα συμβαίνειν παρὰ ταῦτα τῷ ταῦτα εἶναι²⁰.
[dacă anumite premise sunt adevărate sau în general sau cel mai adesea, faptul de a rezulta prin intermediul lor propoziție nouă și diferită]²¹.

Analizând comparativ cele patru definiții, Al. Surdu constată că definiția (1) din *Analiticile prime* este cea mai generală, având ca scop răspunsul la întrebarea „ce este silogismul?”, în timp ce, definiția (2) din *Topica*, care, în aparență, pare foarte puțin diferită de prima, urmărește surprinderea diferențelor dintre speciile silogismului: demonstrația, silogismul dialectic și cel eristic, ceea ce îi prilejuiește autorului următoarea remarcă:

Or, diferențele dintre cele trei specii enumerate se realizează tocmai διὰ τῶν κειμένων, *id est* prin cele instituite (care pot fi adevărate și prime, probabile sau în aparență probabile) și nu τῷ ταῦτα εἶναι, *id est* prin faptul că ele sunt în genere, lucru care nu

¹⁵ *Analiticile prime*, I, 1, 24b, 18–20.

¹⁶ Pentru traducerea în limba română a textului din limba greacă, redată între paranteze drepte, și care are în acest context rol ilustrativ, am utilizat ediția: Aristotel, *Organon* II, traducere, studiu introductiv și note de M. Florian, Editura Academiei R.S.R., București, 1972.

¹⁷ *Topica*, I, 1, 100a, 25–27.

¹⁸ M. Florian utilizează în traducerea în limba română cuvântul raționament în loc de silogism, deși este evident că în textul lui Aristotel este vorba explicit de silogism, așa cum precizează chiar traducătorul într-o notă de subsol.

¹⁹ *Respingerile sofistice*, I, 164b, 7-165a, 2.

²⁰ *Retorica*, I, 2, 1356b, 15–17.

²¹ Traducerea în limba română a definiției silogismului din *Retorica* este redată după Aristotel, *Retorica*, traducere de M.C. Andrieș, București, Editura IRI, 2004.

înseamnă altceva decât διὰ ταῦτα συμβαίνει, care, la rândul său, înseamnă τὸ μεδενὸς ἔξωθεν ὄρου προσθεῖν πρὸς τὸ γενέσθαι τὸ ἀναγκαῖον, ceea ce evident ține de producerea (γενέσθαι) silogismului în general și nu a unei specii de silogism²².

În schimb, din varianta (3) lipsește o parte esențială a definiției, respectiv cuvântul λόγος, fapt pentru care, după cum consideră Al. Surdu, ea nici nu poate fi considerată propriu-zis definiție. Aceeași situație în ceea ce privește termenul λόγος se remarcă și în cazul variantei (4) din *Retorica*. În primă instanță se poate spune că diferențe sunt determinate de scopul specific al fiecărei dintre aceste lucrări.

În *Respingerile sofistice*, Aristotel tratează în mod special despre o anumită specie de silogism, respectiv respingerea (ὁ ἔλεγχος), al cărui mecanism presupune contrazicerea concluziei. Tot aici cercetarea se îndreaptă asupra respingerilor sofistice care se produc mai ales prin intermediul cuvintelor (διὰ τῶν ὀνομάτων). Referindu-se la silogism, Aristotel spune λέγειν ἕτερόν τι, în loc de συμβαίνει ἕτερόν τι, ceea ce, după cum subliniază Al. Surdu, arată că aici nu se urmărește constituirea silogismului, ci expresia silogismului constituit²³.

În cazul definiției (4) din *Retorica*, scopul este explicat prin tripla referire διὰ ταῦτα, παρὰ ταῦτα, τῷ ταῦτα, prin care este indicată încercarea de a pune în evidență proveniența silogismului din mai multe elemente.

Sintetizând, Al. Surdu consideră că întâlnim la Aristotel trei tipuri de definiții ale silogismului: **1.** definiția (1) din *Analiticile prime*, care vizează în genere ce este silogismul (τί ἐστὶ συλλογισμός), reprezentând ființa (τό εἶναι), esența (τό τί ἐστὶ) și, ca atare, forma (εἶδος) silogismului; **2.** definiția (2) din *Topica*, în care expresia τῷ ταῦτα εἶναι este înlocuită prin διὰ τῶν κειμένων, ceea ce înseamnă înlocuirea ființei cu modalitatea realizării ei și, prin aceasta, modificarea și detalierea obiectului cercetării, care nu mai este forma, ci *structura* silogismului; definiția (3) din *Respingerile sofistice*, care se referă la *expresia lingvistică* a silogismului²⁴.

Cea mai importantă dintre aceste definiții, consideră Al. Surdu, poate fi considerată cea din *Analiticile prime*, reprezentând „esența pură a silogismului (τί ἐστὶ) și răspunsul la întrebarea „ce este silogismul?”, în timp ce, definiția din *Topica* pune accentul pe „Cum este silogismul?”, iar cea din *Respingerile sofistice* pe întrebarea „Cum se exprimă silogismul?”. În acest sens, filosoful român precizează că, atâta vreme cât fiecare dintre variante are un scop bine determinat, identificarea lor nu este permisă. Ca atare, în traducerea primei definiții nu ar trebui să apară elemente structurale sau lingvistice.

Fără a intra mai mult în detaliile analizei comparative a traducerilor definițiilor aristotelice ale silogismului întreprinse de Al. Surdu, reținem constatarea că cei care s-au apropiat cel mai mult în acest demers de tradiția aristotelică se dovedesc a fi comentatorii greci. Pe baza unora dintre indicațiile acestora, poate fi redată o definiție pur formală a silogismului. Este vorba de o interpretare structurală a

²² Al. Surdu, *op. cit.*, pp. 178–179.

²³ *Ibidem*, p. 179.

²⁴ *Ibidem*, p. 180.

definiției silogismului, plasată la un alt nivel decât pura generalitate formală, genul este interpretat formal, iar diferențele silogismului sunt considerate structural. Acest tip de interpretare, practicat de comentatorii greci, a dus la separația clasico-tradițională a materiei și formei silogismului²⁵.

Argumentând în favoarea poziției tradiționale, Al. Surdu subliniază că interpretările clasico-tradiționale permit conceperea silogismului atât ca *formă*, cât și ca *structură și expresie lingvistică*, fiind cele mai complexe. Poziția tradițională, precizând diferența dintre cele trei planuri, reprezintă o reeditare a concepției aristotelice, toate cele trei variante ale definiției aristotelice a silogismului au sens numai în perspectiva logico-clasică.

Față de aceeași problemă, poziția logico-matematică, în cadrul căreia nici forma, nici structura și nici expresia lingvistică a silogismului nu au sens, fiind înlocuite cu simple formule denumite „silogisme” cu caracter operațional în diferite sisteme de calcul formal, este, după cum arată Al. Surdu, în ultimă instanță greșită:

Complexitatea teoriei logico-clasice, consensul ei tradițional, unitatea sa indestructibilă cu teoria aristotelică sunt factori care îndreptățesc speranța unei viitoare reelaborări a *silogisticii*, a unei teorii care, conform tradiției, conform conceptului de știință, și chiar a bunului simț, va trebui să pomească de la întrebarea « τί ἐστὶ συλλογισμός ».²⁶

Reținem, alături de aceste considerații, faptul că diferențele dintre definițiile date de Aristotel silogismului țin de contextul și scopul lucrărilor în care acestea apar. La nivel general, abordarea problemei silogismului pare a fi determinată de interesul primordial al lui Aristotel de a preciza condițiile cunoașterii științifice. Acest țel este enunțat chiar în debutul *Analiticilor prime*, iar studiul silogismului reprezintă primul pas către atingerea lui. Pentru Aristotel, după cum notează și D. Ross, indiferent de celelalte condiții suplimentare pe care trebuie să le îndeplinească, în primă instanță, cunoașterea trebuie să se asigure de validitatea fiecărui pas în cadrul demersului științific, validitate asigurată prin respectarea regulilor silogismului²⁷.

În privința rolului exhaustiv al silogismului la nivelul cunoașterii științifice, D. Ross manifestă o oarecare reținere referitor la faptul că metoda lui Aristotel constă în studiul, cu o minuțiozitate oricât de mare, a procedurii efective a științei; „dacă ar fi procedat astfel, dacă ar fi cercetat în amănunțime chiar și singura știință exactă cunoscută lui (și nouă), el ar fi scris în cu totul o altă manieră”²⁸. Exegețul britanic se referă la recunoașterea și analiza inferențelor non-silogistice, altele decât cele exprimate în termenii judicativi ai relațiilor subiect–predicat, și care, de exemplu, în studiul matematicii, ar fi mult mai elocvente. Justificarea ignorării acestor alte tipuri de inferență este indicată de același autor ca vizând, pe de o parte faptul că, fiind forma comună a tuturor judecăților și raționamentelor, relația

²⁵ *Ibidem*, p. 191.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ D. Ross, *op. cit.*, p. 38.

²⁸ *Ibidem*, p. 39.

subiect–predicat este obiectul esențial de studiu al logicii. Pe de altă parte, în timp ce variantele de silogisme pot fi cercetate în întregime și regulile lor indicate în mod complet, orice încercare de a enumera toate variantele posibile ale inferenței raționale eșuează cu siguranță²⁹.

Expusă integral în *Analiticile prime*, teoria silogismului se distinge aici de teoria demonstrației. În acest sens, Aristotel precizează că: „Silogismul trebuie cercetat înainte de demonstrație, pentru că silogismul este mai general: demonstrația este un fel de silogism, dar nu orice fel de silogism este o demonstrație”³⁰. Teoria silogismului reprezintă fundamentul logicii aristotelice. Așa cum notează și Al. Surdu, „integralitatea silogismului dă posibilitatea recunoașterii valorii logic-gnoseologice a noțiunii și judecății, care pot fi concepute ca elemente constitutive ale silogismului – *materia remota* (= noțiuni, *termini*) și *materia proxima* (= judecăți, premise)”³¹. *Syllogismus concretus*, precizează filosoful român, ca formă integrată și unitate a părților componente (a judecăților și noțiunilor, al căror gen proxim este tocmai forma gândirii (λόγος), reprezintă acea formațiune în care judecata și noțiunea își obțin desăvârșirea, iar cercetarea problemei corectitudinii și adevărului silogistic presupune referirea la părțile sale componente.

În cartea I a *Analiticilor prime*, consideră Al. Surdu, silogismul apare ca formă reflexivă subiectiv-rațională. Figurile silogistice sunt determinate de locul specific pe care îl ocupă cei trei termeni ai silogismului, iar valabilitatea modurilor silogistice în cadrul fiecărei figuri silogistice este reglementată de regulile ce privesc atât termenul mediu, cât și cantitatea și calitatea premiselor, respectiv de legile generale și speciale al validității silogismului. Pe baza acestora, sunt obținute modurile silogistice valabile, acele combinații *concludente* de premise, adică acelea din care se poate obține cu necesitate o concluzie. Concordanța cu definiția silogismului reprezintă așadar criteriul corectitudinii silogistice, iar în logica tradițională, după cum menționează și Al. Surdu, corectitudinea silogistică se limitează de obicei la problema consecuției, analizată de Aristotel în cartea I a *Analiticilor prime*.

Proprietatea esențială a rostirilor enunțiative de a fi adevărate sau false fusese discutată la nivel judicativ în *Despre interpretare*: „Orice rostire, însă, este semnificativă, nu ca instrument firesc al cugetului, cum s-a arătat, ci prin convenție. Dar nu oricare este enunțiativă, ci doar aceea căreia îi revin adevărarea și neadeverirea”³². În calitate de premise ale silogismului, judecățile implică alături de aspectul cantitativ și calitativ și problema valorii lor de adevăr. În cartea a II-a din *Analiticile prime*, valoarea logică a premiselor și concluziei este realizată din perspectiva analizei corectitudinii silogismului. Al Surdu consideră că analiza separată a problemei corectitudinii silogistice în funcție de valoarea logică a componentelor silogismului

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Analiticile prime*, I, 4, 25b.

³¹ Al Surdu, *Adevăr și corectitudine în silogistica aristotelică*, studiu elaborat în colaborare cu Niels Offenberger, traducere din limba germană de Dragoș Popescu, în *Teoria formelor logico clasice...*, p. 226.

³² *Despre interpretare*, 4, 17a.

nu este întâmplătoare, ci corespunde metodei aristotelice de înaintare de la abstract la concret. Astfel că împărțirea problemei corectitudinii în primele două cărți ale *Analiticilor secunde* este determinată de necesitatea unei expuneri amănunțite a silogismului.

Deși problema corectitudinii silogistice, respectiv decurgerea necesară a concluziei din premise, poate fi tratată separat de problema valorii logice a premiselor și concluziei, care poate rezulta din premise indiferent de valoarea lor, Aristotel cercetează ambele aspecte ale problemei. Valoarea logică a părților componente, notează Al. Surdu, nu are nicio influență asupra „formeii” silogismului, în schimb, corectitudinea silogismului ca formă logică nu este, evident, independentă de valoarea de adevăr a părților componente. În plus, Aristotel nu echivalează silogismul cu implicația, nu cercetează decurgerea adevărului din adevăr, ci decurgerea concluziilor silogistice adevărate din premise al căror adevăr este recunoscut ca adevărat. Din această perspectivă, în privința problemei valorii logice a componentelor silogismului, corectitudinea silogistică este cea care reglementează raportul dintre problemele expuse în cele două cărți ale *Analiticilor prime*. Capitolele 2–4 ale cărții a II-a reprezintă, după cum arată Al. Surdu, o completare a cărții I, cele două aspecte, corectitudinea logică și valoarea de adevăr a părților componente ale silogismului, fiind inseparabile. O investigație independentă a celor două probleme ar fi străină concepției aristotelice³³. Conceperea neconformă a corectitudinii silogistice și interpretarea greșită a definiției aristotelice a silogismului stau la originea denaturării concepției aristotelice. De regulă, menționează Al. Surdu, corectitudinea silogistică este interpretată numai sub aspectele redată în prima carte a *Analiticilor prime*, rezultând o imagine incompletă asupra silogismului, căci corectitudinea nu depinde exclusiv de concordanța cu forma (concepută scolastic), ci este raportată întru totul la definiție ca principiu al existenței sale³⁴.

Analiza corectitudinii silogismului este făcută într-un dublu sens. Este cercetată atât din perspectiva imposibilității decurgerii falsului din adevăr (*ex veris non possibile falsum syllogizare*), cât și din perspectiva posibilității obținerii de concluzii false din premise adevărate (*ex falso sequitur quodlibet*). În cel de-al doilea caz, Aristotel nu se rezumă la o demonstrație pur formală, ci întreprinde o cercetare amănunțită, cercetare pe care, după cum precizează Al. Surdu, tendința formalistă a logicii simbolice și logica de școală tradițională nu au examinat-o cu prea mare seriozitate.

În logica simbolică, problema este pusă exclusiv în termenii implicației. În acest mod este tratată inclusiv modalitatea obținerii silogistice a concluziilor, deși aceasta din urmă nu se suprapune identic cu cadrul consecințelor implicaționale. Logica tradițională, pe de altă parte, a redus corectitudinea la deducția din axiome, a căror valoare nu depinde de cea a părților componente, ceea ce corespunde exclusiv perspectivei din cartea I a *Analiticilor prime*.

³³ Al. Surdu, *op. cit.*, pp. 227–228.

³⁴ *Ibidem*, p. 228.

Metoda demonstrativă aristotelică nu se suprapune peste cea a logicii simbolice, motiv pentru care logica tradițională de școală este echivalentă cu demonstrația aristotelică ori, precizează Al. Surdu, Aristotel dovedește, pe de o parte, strict formal, imposibilitatea decurgerii falsului din adevărat – ceea ce logica simbolică nu întreprinde, iar pe de altă parte, din punct de al conținutului, posibilitatea decurgerii de concluzii adevărate din premise false, ceea ce logica tradițională nu ia în considerare³⁵.

În urma analizei silogismului atât din perspectiva formală, cât din cea materială, Al. Surdu consideră că cele două interpretări nu intră în contradicție una cu cealaltă. Niciuna dintre acestea nu trebuie însă absolutizată, respectiv, nu se poate afirma că silogismul este conceput explicit ca un enunț tautologic, ca lege logică. În acest sens, arată Al. Surdu, stau dovadă atât definiția silogismului, cât și faptul că Aristotel nu a cercetat numai condițiile silogismului ca formă integrală, ci, înainte de toate, a acordat o atenție specială decurgerii concrete a concluziilor cu valoare logică determinată din premise a căror valoare logică este explicit dată. Decurgerea adevărului din fals este respinsă în mod evident, căci situația în care din premise adevărate ar urma o concluzie falsă duce la contradicție logică și la anularea silogismului ca formă logică validă.

Al. Surdu înclină mai mult asupra punctului de vedere conform căruia condițiile de adevăr ale noncontradicției silogismului ca formă logică, cât și legile interne ale decurgerii din premise date, sunt cercetate de către Aristotel într-un mod *sintetic*: „interpretarea materială poate să fondeze decurgerea necesară din premise a căror valoare logică este dată; tocmai pentru că această concepție poate întemeia derivarea necesară, se suprapune celeilalte”³⁶. Interpretarea materială este în concordanță cu esența silogismului, pe care Al. Surdu o privește ca *formă a gândirii subiectiv-rațională*. Astfel conceput, silogismul ar fi în concordanță cu definiția silogismului ca formă logică, care, conform spuselor lui Aristotel, arată că silogismul „...din presupuziții determinate, ...exprimă în mod necesar ceva diferit de presupuziții pe baza presupuzițiilor”³⁷.

Problema semnificației silogismului poate fi privită și dintr-o altă perspectivă. A. Dumitriu este de părere că, atâta timp cât Aristotel insistă asupra deosebirii dintre silogism și demonstrație, s-ar putea spune, utilizând o terminologie modernă, că silogistica sa este de natură *metallogică*. Un asemenea punct de vedere concepe întreaga logică a lui Aristotel ca o propedeutică, o introducere metodologică la celelalte științe, și aceasta, consideră A. Dumitriu, întrucât, prin expunerea structurii silogismului, Aristotel nu face teoria demonstrației, ci expune metodologia demonstrației, schemele generale comune tuturor științelor demonstrative. De altfel, spune același autor, despărțirea logicii în logică și metalogică ar fi astfel imposibilă.

Ideea caracterului unic al logicii, care nu poate fi despărțită, ea însăși, în logică și ceea ce vorbește despre logică, s-ar regăsi într-un pasaj din *Respingerile*

³⁵ *Ibidem*, p. 229.

³⁶ *Ibidem*, p. 233.

³⁷ *Respingerile sofistice*, 1, 165a.

sofistice, în care Aristotel nu acceptă diferența pe care unii o fac între argumente, spunând că unele se referă la limbaj, iar celelalte la gândire și că „este absurdă presupunerea că unele argumente se referă la cuvinte, iar altele la gândire și că deci ele nu sunt identice”³⁸. În acest sens, A. Dumitriu consideră că gradul maxim de generalitate a schemelor silogistice, indiferent de conținutul la care s-ar aplica, face ca schema silogistică să se păstreze din punct de vedere formal în orice demers argumentativ, fie că se referă la gândire, fie că se referă la limbaj. Ca atare, nu există „argumente logice” și „argumente metalogice”. Ideea caracterului metodologic, de propedeutică a științelor naturii, apare, după cum menționează chiar A. Dumitriu, atât la J. Tricot, cât și la O. Hamelin³⁹.

O analiză originală asupra silogismului aristotelic a fost întreprinsă și de către P. Botezatu. Pornind de la ideea că silogismul se află în centrul doctrinei aristotelice a științei, logicianul român propune o lectură a *Analiticilor prime* prin prisma *Analiticilor secunde*, care ar pune în evidență că *Analiticile prime* tratează, despre structura și tehnica silogismului, în sine, separat de corpul științei, pe când silogismul ar trebui privit ca un instrument al științei, așa cum este prezentat în *Analiticile secunde*, fiind vorba de o reintegrare a silogismului în demersul cunoașterii științifice. De asemenea, P. Botezatu propune o atitudine precaută în interpretarea doctrinei aristotelice a silogismului din perspectiva teoriei moderne a silogismului. În timp ce astăzi interesul cercetării se îndreaptă către concluzia silogismului sau spre raportul propozițiilor, pentru Aristotel cercetarea este axată pe premisele silogismului, respectiv pe raportul dintre termeni și rolul termenului mediu în cadrul mecanismul silogistic⁴⁰.

Din punct de vedere al operaționalității, problema silogismului este pusă din perspective diferite. După cum notează și Al. Surdu, în timp ce în *Analiticile secunde*, *Topica* și *Respingerile sofistice* se operează cu silogisme a căror corectitudine a fost deja dovedită, în *Analiticile secunde*, care au ca temă centrală demonstrația, silogismele implicate aici sunt cele cu premise universale și afirmative, conforme cu corectitudinea silogistică, și, pe de altă parte, sunt adevărate. În *Topica* și *Respingerile sofistice* este pusă în discuție și valoarea logică a silogismului. Este vorba de așa-numitul *silogism concret*, în cazul căruia, alături de corectitudine, apare cerința concordanței cu realitatea, deci a adevărului. După cum arată Al. Surdu, cele două condiții, adevărul și corectitudinea logică, repun în discuție problema filosofic-gnoseologică a formei logice: „*Syllogismus concretus* ca unitatea a părților sale componente, ca și adevărul și corectitudinea, înfățișează o formă subiectiv-rațională a reflectării, care trebuie investigată în primul rând din punct de vedere filosofic”⁴¹.

³⁸ *Respingerile sofistice*, 10, 170b.

³⁹ O. Hamelin, *Le Système d'Aristote*, Alcan, Paris, 1920.

⁴⁰ P. Botezatu, *Silogismul aristotelic și actualitatea sa*, în *Analele științifice ale Universității „Al. Ioan Cuza” din Iași*, secțiunea III, b, tomul XII, 1966, apud A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 225.

⁴¹ Al. Surdu, *op. cit.*, p. 234.

Analiza valorii logice a părților componente ale silogismului, întreprinsă de Aristotel în cartea a II-a a *Analiticilor prime*, ar fi fost un bun prilej pentru discutarea valorii logice a silogismului în integralitatea sa, ori, remarcă Al. Surdu, aici nu se regăsește nicio observație privitoare la silogism conceput ca formă logică, fiind analizată numai valoarea logică a părților sale componente. În acest sens, perspectiva unei interpretări nefalsificate a concepției aristotelice a silogismului ar trebui să fie cea a logicii clasice, care consideră forma logică drept formă a gândirii, respectiv formă a reflectării.

SILOGISMUL BAZAT PE RESPINGERE

Un tip special de silogism este cel bazat pe *respingere*, problemă pe care Aristotel o pune mai întâi în *Analiticile prime* spunând că respingerea provine din negarea enunțurilor de respins. Aici respingerea este privită strict în cadrul schemei formale a silogismului, unde combinarea a două premise negative este exclusă din punct de vedere al corectitudinii. „Dacă teza acordată este contrarie concluziei, spune Aristotel, va urma o respingere, pentru că o respingere este un silogism care stabilește enunțul contradictoriu”⁴².

Asupra ideii silogismului prin respingere se revine în *Respingerile sofistice*. Atunci când discută despre paralogisme sprijinite prin accident, Aristotel spune că raportate la definiția silogismului, acestea sunt o ignorare a respingerii și că: „Într-adevăr, definiția silogismului este aceeași cu definiția respingerii, cu adaosul la aceasta a contradicției. Căci respingerea este silogismul contradicției”⁴³. Respingerea autentică este așadar un silogism autentic. Așa cum în cadrul silogismului accidentul este exclus de condiția decurgerii necesare a concluziei din premise, respingerea este un silogism cu o concluzie contradictorie unei concluzii date.

De asemenea, tot în *Respingerile sofistice*, prezentând ca falsă împărțirea argumentelor după limbaj și după lucruri, Aristotel revine cu precizări privind respingerea, spunând că, întrucât aceasta este „o specie de silogism”, cercetarea respingerii nu este premergătoare cercetării silogismului, astfel că trebuie să cercetăm silogismul înainte de falsă respingere, aceasta din urmă fiind un silogism aparent de contrazicere a unei teze, „de aceea cauza falsei respingeri stă sau în silogism, sau în contradicție (căci trebuie să ținem seama și de contradicție), iar câteodată în amândouă, dacă respingerea este aparentă”⁴⁴. Fiind o specie de silogism, mai precis silogismul tezei contradictorii, respingerile trebuie clasificate pornind de la silogism. Așadar, falsă respingere sau sofismul rezidă sau din silogismul însuși, în respingerile din afara limbajului, sau chiar din respingere, în cazul respingerilor bazate pe limbaj.

⁴² *Analiticile prime*, II, 20, 66b.

⁴³ *Respingerile sofistice*, 6, 168a.

⁴⁴ *Ibidem*, 10, 170b.

În fragmentul citat, ideea de silogism *adevărat* se regăsește explicit, așa cum, tot în *Respingerile sofistice*, apar mențiuni explicite referitoare la silogismele *false*. În capitolul 9, de pildă, găsim o altă referire la respingeri, despre care precizează că „pot fi și adevărate” și „de aceea, la tot ceea ce putem demonstra, corespunde o respingere a celui ce susține teza contradictorie adevărului”, Aristotel conchide că „și respingerile false au un domeniu nesfârșit. Căci în orice există silogisme false”⁴⁵. Numărul respingerilor adevărate va corespunde cu cel al respingerilor sofistice sau demonstrațiilor false, care variind după științe este, de fapt, infinit. Prin „orice știință”, Aristotel înțelege „potrivit principiilor acestei științe”, concluzionând că: „Este deci evident că trebuie să îmbrățișăm locurile comune nu ale tuturor respingerilor, ci numai ale celor care se întâlnesc în dialectică”⁴⁶.

Urmărind elucidarea problemei adevărului și corectitudinii în cadrul silogisticii aristotelice, Al. Surdu consideră utilă o parcurgere a situațiilor în care Aristotel se referă la așa-numitul silogism concret în cadrul *Organonului*⁴⁷. Întrucât problema urmărită în acest parcurs supune cercetării și chestiunea respingerii, vom urma indiciile filosofului român urmărind în special caracteristicile silogismului prin respingere care interesează în mod special în demersul de față.

Cercetând pe scurt soluțiile aparente sau false ale sofismelor, se constată că cele dintâi nu scot la iveală falsitatea sofismelor, ci, mai degrabă, le alimentează. Astfel că, începând cu capitolul 18 din *Despre interpretare*, Aristotel se vede nevoit să cerceteze adevărata cauză a raționamentelor false, urmând să demonteze mecanismele celor 13 specii de sofisme, pentru a scoate la iveală adevărata soluție a fiecăreia dintre aceste specii de sofism, care „constă în dezvăluirea raționamentului fals și în arătarea chestiunii pe care se sprijină falsitatea”⁴⁸. Înainte de a iniția propriu-zis acest demers, Aristotel face o distincție explicită între silogismele *reale* sau corecte, care respectă definiția și regulile silogismului și silogismele *aparente*. La rândul ei, respingerea poate fi și ea reală sau corectă, însă, astfel concepută, poate fi adevărată sau falsă.

În acest sens, Al. Surdu remarcă faptul că silogismul-respingere nu este o inferență în sine, ci una care se întrebuițează ca respingere, prin intermediul ei un enunț poate fi sau nu respins. Dacă un silogism real respinge un enunț, atunci este adevărat, dacă nu, este fals; concordanța respingerii cu definiția și regulile silogismului este necesară, dar nu și suficientă. O respingere falsă poate fi un silogism real (corect) care nu corespunde unei respingeri adevărate, și asta deoarece se poate vorbi de fals raționament în două sensuri: fie în cazul în care se ajunge la o concluzie falsă, deși este un silogism real, fie că nu este un silogism real, ci numai aparent. În cazul silogismelor reale, soluționarea se face în principiu prin simplă respingere, distingând însă între silogismele cu concluzie adevărată și cele care au

⁴⁵ *Ibidem*, 9, 170a.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Al. Surdu, *op. cit.*, pp. 235–237.

⁴⁸ *Respingerile sofistice*, 18, 176a.

concluzie falsă. Soluționarea celor din urmă se poate face fie respingând una dintre premise, fie invalidând concluzia, arătând că nu este aceea care a fost susținută.

Cazul silogismelor reale cu concluzie adevărată și cel puțin una dintre premise falsă se rezolvă prin respingerea premisei false, dacă din ea este derivată falsitatea concluziei sau respingerea ambelor premise.

În fine, pentru silogismele aparente soluționarea silogismelor presupune fundarea respingerii pe anumite distincții, adică prin diviziune (διαίρεσις), respectiv prin analiza propozițiilor în scopul detectării erorii. Rezumând, Aristotel indică două etape în soluționarea silogismelor false:

De aceea când vrem să rezolvăm un raționament fals, trebuie să vedem mai întâi dacă el este concludent sau nu este concludent, apoi dacă concluzia este adevărată sau falsă, pentru a obține soluționarea fie prin distincții, fie prin respingere, și este respingere fie într-un fel, fie într-un altul, așa cum s-a arătat mai sus⁴⁹.

În privința silogismelor cu concluzie falsă și cel puțin una dintre premise adevărată, ca și a silogismelor cu concluzie adevărată și premise false, Aristotel menționează în *Analiticile prime* că acestea pot fi corecte. În *Respingerile sofistice*, acestea sunt considerate numai pe criteriul corectitudinii, pentru a deveni respingeri adevărate ele trebuind ajustate. Însă un silogism alcătuit după cerințele respingerii adevărate nu este adevărat în sine, atâta timp cât nu se știe dacă el corespunde unei anumite realități. În acest sens, în *Respingerile sofistice* Aristotel face următoarea remarcă: „Silogismul care numai aparent corespunde cu faptul este unul eristic. Deoarece corespunde faptului numai în aparență, este înșelător și nedemn de încredere”⁵⁰. În concluzie, subliniază Al. Surdu, în cadrul *Respingerilor sofistice*, criteriul adevărului silogistic „constă în concordanța dintre silogism ca formă logică și o anumită realitate *hic et nunc* și nu doar în concordanța generală a formei cu sine sau cu o realitate în genere. Dacă această concordanță nu apare, atunci silogismul dat, deși corect din ambele perspective, este fals”⁵¹.

La rândul său, silogismul aparent are semnificația unui silogism incorect, fiind astfel o imagine a silogismului fals, mai precis a paralogismului. Acesta din urmă nu este propriu-zis un raționament, ci pare numai a fi raționament și, ca atare, ar putea să nu fie numit silogism. Aristotel spune: „Este clar că dintre respingeri unele sunt raționamente într-adevăr, iar altele nu, ci doar par a fi”⁵², ceea ce înseamnă că în conformitate cu semnificația sa aristotelică, ca formă, silogismul nu poate fi nici adevărat, nici fals. Dacă definiția silogismului este alterată, arată Al. Surdu, nu avem „silogisme false”, ci nu avem niciun fel de silogism, existența unui astfel de silogism fiind imposibilă⁵³.

⁴⁹ *Ibidem*, 18, 177a.

⁵⁰ *Respingerile sofistice*, 11, 171a.

⁵¹ Al. Surdu, *op. cit.*, p. 237.

⁵² *Respingerile sofistice*, 1, 164a.

⁵³ Al. Surdu, *op. cit.*, p. 237.

În interpretarea logico-simbolică, silogismul este considerat în sine din punct de vedere formal ca o operație logică mereu adevărată, fiind echivalat cu implicația ca operație logică și conceput ca funcție de adevăr. În această ipostază valoarea de adevăr a unei propoziții depinde numai de valoarea logică a componentelor sale, respectiv de propria structură formală. În opoziție cu această interpretare, Al. Surdu arată că, în *Analiticile prime*, silogismul este analizat dintr-o perspectivă asemănătoare, în care propozițiile componentele ale silogismului, premisele și concluzia pot fi adevărate sau false, însă în combinațiile posibile ale componentelor silogismului valoarea de adevăr nu corespunde valorii logice a silogismului concret, ci structurii sale logice, adică tocmai silogismului, care, astfel construit, poate fi adevărat sau fals. Astfel că, de vreme ce valoarea de adevăr a silogismului nu depinde exclusiv de valoarea de adevăr a componentelor sale, silogismul nu poate fi considerat ca operație logică. Interpretarea silogismului ca operație logică ar presupune echivalarea adevărului cu corectitudinea.

Analiza întreprinsă asupra silogismului atât din punct de vedere formal, cât și din punct de vedere material îl conduce pe Alexandru Surdu la concluzia că silogismul aristotelic este o formă logică independentă, subiectiv rațională, al cărei adevăr constă în corespondența cu o realitate diferită de silogismul însuși. Formal, corectitudinea silogismului constă în concordanța silogismului cu propria sa structură, perspectivă din care nu se poate fi redat adevărul material, iar adevărul material presupune ca o condiție necesară, dar nu și suficientă, adevărul formal. Pe lângă corespondența formei logice cu sine, adevărul material presupune o dublă corespondență: concordanța formei logice cu sine și, în același timp, cu realitatea la care se raportează.

Un exemplu de abordare de tip operațional a silogisticii poate fi regăsit la P. Ioan, care vorbește despre structura silogismului aristotelic și semnificația acesteia în ceea ce privește natura logicii ca sistem, pledând pentru necesitatea înțelegerii și unificării domeniilor logicii, prin reconstrucția silogisticii cu mijloacele unei teorii mai largi. În acest sens, referindu-se la distincția aprofundată de J. Łukasiewicz dintre silogistica aristotelică și cea tradițională și la controversile create de poziția logicianului polonez, precum și la pozițiile de dată mai recentă exprimate de către T.J. Smiley⁵⁴ și J. Corcoran⁵⁵, consideră că „existența a două modalități distincte în structurarea silogismului – una *tezială*, propozițional-implicativă, iar cealaltă *inferențială*, deductivă –, chiar dacă nu se acordă pe deplin cu versiunile istorice ale silogisticii categorice, trebuie clarificată în legătură cu problema, întotdeauna actuală în știința «care gândește gândirea», anume cea a raportului dintre *legea logică* și *regula de raționare* care o explicitează normativ”⁵⁶.

⁵⁴ T.J. Smiley, *What is A Syllogism?*, în *Journal of Philosophical Logic*, 2, 1973, pp. 136–154.

⁵⁵ J. Corcoran, *Aristotle's Natural Deduction System*, în J. Corcoran (ed.), *Ancient Logic and Its Modern Interpretation*, D. Reidel Publications C. Dordrecht, 1974, pp. 85–131.

⁵⁶ P. Ioan, *Logică și metalogică*, Editura Junimea, Iași, 1983, p. 242.

P. Ioan acceptă interpretarea propusă de J. Łukasiewicz ca platformă logico-formală pentru studiul sistematic al silogisticii formale, fără a pierde însă din vedere anumite rațiuni care, după părerea sa, pot justifica interpretarea silogismului ca lege implicațională. Analiza pe care o face asupra unor pasaje aristotelice referitoare la silogism are ca fundal abordarea lui J. Łukasiewicz. P. Ioan nu aderă însă total la aceasta, considerând că, în interpretarea logicii aristotelice cu mijloacele formalismului modern, logicianul polonez s-a oprit la jumătatea drumului: „Odată fundamentate silogismele aristotelice într-un sistem de legi implicaționale, modurile inferențiale corespunzătoare și-ar fi găsit întemeierea de îndată, prin simple aplicații sau prelungiri de demonstrații”⁵⁷.

Pentru ilustrarea afirmației sale, P. Ioan prezintă demonstrația completă a modului inferențial *Cesare* în cadrul unui sistem ipotetico-deductiv, așa cum este cel propus de J. Łukasiewicz, arătând că această demonstrație se poate obține prin simpla extensiune a demonstrației legii silogistice *Cesare*. Astfel, integrarea silogisticii inferențiale în logica propozițională transferă indemonstrabilitatea relativă a anumitor moduri deductive asupra legilor implicaționale corespunzătoare. O reducere autentică a modurilor silogistice la reguli deductive mai elementare decât inferențele silogistice înseși ar fi permisă numai în cadrul logicii claselor⁵⁸. P. Ioan utilizează pentru exemplificare metoda deducției naturale, aplicată în demonstrarea modului *Cesare* în cadrul sistemului logicii operatorii tranzitive elaborat de către Petre Botezatu⁵⁹. Concluzia la care se ajunge evidențiază ca avantaje al rezultatelor obținute prin utilizarea deducției naturale, pe de o parte, deplina autonomizare, în ordine metodologică, a modurilor silogistice, precum și demonstrarea completă și independentă a fiecărei scheme silogistice, ceea ce ar permite ca succesiunea modurilor demonstrate în cadrul sistemului să fie indiferentă⁶⁰.

Pe plan epistemologic însă, P. Ioan este de părere că poziția lui J. Łukasiewicz, deși exclusivistă, ar corespunde în mare măsură cu viziunea lui Aristotel asupra rolului silogistic în cunoașterea științifică. Remarcând ca deosebită poziția lui P. Botezatu în această problemă, P. Ioan face la rândul său o sugestie de inspirație dialectică, indicând anumite corespondențe între logica hegeliană și ceea ce numește tratamentul „sintetic” aplicat silogismului aristotelic de către exegeții moderni ai *Analiticilor*, prin abordarea propozițional-implicațională a silogismului.

Este vorba aici de modul în care Hegel privește silogismul în cadrul criticii aduse logicii tradiționale în *Știința logicii*: „Esențialul silogismului este unitatea extremelor, termenul mediu care le unește și temeiul care le susține”⁶¹. Despre silogism Hegel spune că „E, în general, o reflectare pur subiectivă aceea care împarte

⁵⁷ *Ibidem*, p. 255.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 257.

⁵⁹ P. Botezatu, *Schiță a unei logici naturale – Logică operatorie*, Editura Științifică, București, 1969.

⁶⁰ P. Ioan, *op. cit.*, p. 258.

⁶¹ G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, Editura Academiei R.S.R., București, 1966, p. 665.

termenii în premise separate și într-o concluzie distinctă de acestea”⁶². În contextul dat al discuției, consideră P. Ioan, poziția lui Hegel poate fi asimilată cu o refutare a formei secvențiale la care logica tradițională a redus silogismul, precizând că: „În perspectiva dialecticii obiective, această contribuție se întâlnește cu punctul de vedere logic-formal, după care structura autentică a silogismului este una a orizontalității, marcată prin legea condițională”⁶³. Sugestia lui P. Ioan, pe lângă generalitatea sa, rămâne în orizontul interpretării inferențial-implicațională a silogisticii aristotelice.

O analiză mai detaliată a poziției lui Hegel față de interpretarea tradițională a silogismului, cu referiri explicite și aplicate la logica lui Aristotel, se regăsește în lucrarea lui Dragoș Popescu, *Logica speculativă hegeliană. Schematism și aplicații sistematice*⁶⁴. Având ca reper ideea că logica lui Hegel s-a construit pe scheletul celei aristotelice, lucrarea urmărește reconstituirea proceselor Conceptului, Judecării și Silogismului, precum și a funcțiilor pe care le îndeplinesc în sistemul logicii speculative hegeliene. În cadrul considerațiilor privind obiectivitatea și categoriile logicii obiective în *Știința logicii*, D. Popescu întreprinde o analiză comparativă a [termenului] *mediu* dintr-o dublă perspectivă: clasică și speculativă. În cadrul acesteia, autorul arată că sensul noțiunii de [termen] *mediu*, noțiune fundamentală în interpretarea hegeliană a *Obiectivității*, are atât trăsături comune cu sensul tradițional (aristotelic) al termenului *mediu*, cât și caracteristici aparte, valabile doar în logica speculativă. În acest sens, notează D. Popescu, reproșurile lui Hegel la adresa clasificării tradiționale a silogismelor nu țin de valabilitatea clasificării însăși, care este recunoscută, ci de faptul că ea a fost, și mai este încă, utilizată *numai* în scopul construirii de raționamente corecte. Astfel că, pornind de la un termen *mediu*, ales mai mult sau mai puțin arbitrar din mulțimea noțiunilor comune, această manieră de a demonstra poate ajunge la cele mai diferite concluzii, ba chiar și la concluzii opuse. „Cu cât este mai concret un obiect, cu atât el are mai multe laturi care îi aparțin și pot servi drept medii”, susține Hegel⁶⁵. Dintre numeroasele laturi (definiții, înțelesuri, semnificații circumstanțiale etc.) ale obiectului este suficientă selectarea aceleia care interesează, apoi fixarea sa exclusivă ca noțiune ce corespunde întru totul obiectului vizat, pentru a construi apoi cu ea silogisme corecte. Cu mențiunea că logica speculativă, din perspectiva căreia este exprimată critica hegeliană, nu are, precum cea aristotelică, o funcție demonstrativă, scopul ei fiind sistematic, integrativ, trebuie reținută remarca privind posibilitatea obținerii de concluzii opuse, chiar dacă ea pare să nu țină seama de semnificația aristotelică.

⁶² *Ibidem*, p. 669.

⁶³ P. Ioan, *op. cit.*, p. 262.

⁶⁴ D. Popescu, *Logica speculativă hegeliană. Schematism și aplicații sistematice*, Editura Academiei Române, București, 2014, pp. 148–149.

⁶⁵ G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice*, Partea I – *Logica*, § 184, traducere de D.D. Roșca, V. Bogdan, C. Floru și R. Stoichiță, Editura Humanitas, București, 1995, p. 297.

NON-CONTRADICȚIA LA NIVELUL TEORIEI ARISTOTELICE A ȘTIINȚEI

Expunerea structurii silogismului și a variantelor sale întreprinsă în *Analiticile prime* este urmată în *Analiticile secunde* de prezentarea concepției generale despre știința demonstrativă. Scopul cercetării este mutat aici pe un alt plan, Aristotel urmărind să stabilească structura științelor deductive, pe care o prezintă prin comparație cu științele matematice. După cum notează și D. Ross, este vorba de o trecere de la studiul formelor comune tuturor raționamentelor, la studiul trăsăturilor ce disting raționamentul științific de cel dialectic.

Ca structură a expunerii, în *Analiticile prime*, Aristotel începe prin a deduce, din natura științei, condițiile ce trebuie îndeplinite de propozițiile ce vor constitui premisele sale, pentru ca după aceea să indice caracteristicile deductibile logic ale demonstrației din caracterul ei de demonstrație, mai precis, măsura în care aceasta pretinde să arate de ce proprietățile aparțin subiectelor. Caracteristicile demonstrației sunt examinate în calitate de mijloc utilizat în definiția proprietăților.

Punctul de plecare în știința demonstrativă îl constituie cunoștințele admise, de la care prin demonstrația de tip silogistic, se ajunge la cunoștințe noi. Referindu-se la silogismul demonstrativ (apodictic), științific, prin care sunt cunoscute cauzele lucrurilor, respectiv adevărul material, Aristotel precizează că prin demonstrație înțelege „un silogism științific, adică un silogism a cărui posesiune este însăși știința”. Admițând corectitudinea definiției date cunoașteri științifice, „cunoașterea demonstrată trebuie să rezulte din premise adevărate, prime, nemijlocite, cunoscute mai bine și mai înainte decât concluzia, ale cărei cauze sunt”⁶⁶. Demonstrația este așadar un silogism științific, acel silogism care este în întregime cunoaștere și nu opinie.

Elementele principale ale științei sau, după cum notează A. Dumitriu, ceea ce în terminologia actuală a logicii s-ar numi termenii primitivi și propozițiile primitive ale unei teorii deductive sunt: (1) *termenii* (ἄρτοι), (2) *axiomele* (ἀξιιώματα) și (3) *tezele* (θέσεις)⁶⁷.

Axiomele reprezintă propozițiile cunoscute în mod imediat, nedemonstrabile și adevărate prin ele însele. Față de axiome, tezele sunt propoziții demonstrabile, dar admise fără demonstrație. În mod concret, tezele particulare ale științei pot avea statut de: (a) *ipoteză*, presupunere de existență sau nonexistență pentru fundarea unui raționament sau (b) *definiție*, care afirmă „ce este” ceva. În cazul definițiilor, precizează D. Ross, știința își asumă definițiile tuturor termenilor ei, însă presupune doar existența obiectelor ei prime, existența celorlalte fiind demonstrată. În rezumat, se poate vorbi de trei obiecte ale științei: genul care se presupune că există, axiomele comune presupuse de demonstrație și atributele despre care se demonstrează, prin

⁶⁶ *Analiticile secunde*, I, 2, 71b.

⁶⁷ A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 234.

intermediul axiomelor, că sunt ale genului; cu alte cuvinte, notează același autor simplificând: „lucrul despre care demonstrăm, lucrul pe baza căruia demonstrăm și ceea ce demonstrăm”⁶⁸.

Referitor la tipurile de propoziții admise de știință, D. Ross precizează că Aristotel nu include *postulatele* printre ceea ce ar putea fi presupus. Acestea au fie statutul de prezumții contrare opiniei celui care învață, nefiind așadar universal recunoscute, fie statutul de propoziții care trebuie demonstrate în loc de a fi presupuse. Astfel că, arată D. Ross, „postulatele trebuie deosebite de toate presupunerile ce servesc la clarificarea în privința concluziei a celui care studiază, dar al căror adevăr nu este cerut de demonstrație”⁶⁹.

Revenind la axiome, trebuie precizat aici că printre acestea Aristotel indică principiul noncontradicției și pe cel al terțului exclus. Alături de acestea sunt axiome și propoziții comune mai multor științe, dar care nu sunt restrânse exclusiv la domeniul lor. După cum remarcă și D. Ross, aceste axiome sunt asumate, în totalitatea lor, de către fiecare știință, însă nu în forma lor universală, ci în forma în care ele se aplică la obiectele științei⁷⁰.

Aristotel reafirmă necesitatea principiilor, respingând unele obiecții făcute împotriva principiilor. Fără a preciza autorii acestor obiecții, este vorba de posibilitatea regresului la infinit ce derivă din neacceptarea principiilor și de obiecția privind relativitatea procesului demonstrației pornind de la ideea că premisele și concluziile pot fi schimbate între ele, care, în ultimă instanță, ar presupune că principiile ar putea fi demonstrate pornind de la concluzii. Pentru Aristotel însă, ordinea mecanismului de la cauză la efect este una necesară și ireversibilă: „trebuie ca principiile de la care plecăm să fie nedemonstrabile; altfel dacă nu posedăm demonstrația lor, nu ar putea fi considerate ca fiind cunoscute, fiindcă a cunoaște în chip neaccidental lucrurile, a căror demonstrație este posibilă, înseamnă a poseda demonstrația lor”⁷¹.

În ceea ce privește principiul noncontradicției și cel al terțului exclus, acestea nu au statut de premise ale demonstrației, raționarea nu pornește de la ele în mod concret, ci trebuie să fie în *concordanță* cu aceste principii. Deși în *Analiticile prime* le menționează ca făcând parte dintre axiome, termenul axiomă nu trebuie înțeles în sens modern, astfel că nivelul la care sunt plasate cele două principii este în fapt unul fundamental. Deși principiul noncontradicției este presupus de orice demonstrație, acesta nu este formulat în mod expres în orice demonstrații:

Principiul că este imposibil a afirma și a nega în același timp același predicat despre același subiect nu este expres presupus în orice demonstrație, afară de cazul când

⁶⁸ D. Ross, *op. cit.*, p. 47.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Analiticile secunde*, I, 2, 71b.

concluzia de asemenea va fi demonstrată în aceeași formă; în acest caz, demonstrația se face pe baza premisei că termenul major este afirmat ca adevărat despre cel mediu, dar negat ca fals de către același⁷².

La rândul său, principiul terțului exclus, „principiul că un predicat trebuie ori afirmat, ori negat despre un subiect este cerut de demonstrația care utilizează reducerea la imposibil, dar și atunci nu totdeauna universal, și numai atât cât este suficient, adică în limitele genului respectiv”⁷³.

Rezumând, în concepția lui Aristotel privind structura științei, principiile, cunoscute prin cunoașterea imediată a esențelor sau universalelor, sunt plasate la fundamentul științei, celelalte două componente, teoremele științei, cunoscute în mod mediat, prin demonstrație, și metoda demonstrației, care este silogismul științific, presupun acest plan fundamental al cunoașterii.

Problema principiilor este cuprinsă în mod organic de întreaga operă logico-filosofică a lui Aristotel, iar între acestea principiul non-contradicției are un rol central, fiind considerat cel mai puternic dintre principii. Caracterul ontologic al considerațiilor lui Aristotel, predominant la nivelul principiilor, face parte din specificul doctrinei sale, regăsindu-se atât la nivel categorial, cât și la nivel judicativ. Fiind rezultatul unei cercetări laborioase și minuțioase pe toate cele trei niveluri analizate, non-contradicția este temă centrală, aflată la fundamentul logicii aristotelice.

Fără a pierde din vedere încercările anterioare ale lui Aristotel, care au conturat dintr-o perspectivă sau alta problema non-contradicției, precum și de valabilitatea semnificației și a interpretărilor ulterioare ale acesteia, în orice demers de cercetare și interpretare a operei aristotelice nu ar trebui nicidecum neglijat îndemnul din finalul *Respingerilor sofistice*:

...în silogistică nu exista mai înainte absolut nimic vrednic de citat; de aceea cercetările noastre ne-au luat mult timp și ne-au costat multă osteneală. Deci, dacă în urma examinării amănunțite, vi se pare, ținând seama de situația teoriei la început, că expunerea noastră poate sta alături de toate celelalte tratate științifice dezvoltate tradițional, vă rămâne vouă tuturor, adică tuturor celor care ați urmărit lecțiile mele, să fiți îngăduitori față de lipsurile cercetării și să arătați o vie mulțumire pentru toate descoperirile ei⁷⁴.

⁷² *Ibidem*, II, 11, 77a.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Respingerile sofistice*, 34, 184b.